

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜNAY XƏZAİL QIZI ŞİRƏLİYEVƏ

DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN AŞAĞI KURSLARINDA İNGİLİS DİLİNİN
QRAMMATİKASININ KOMMUNİKATİVYÖNÜMLÜ TƏDRİSİ

5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(ingilis dilinin tədrisi metodikası)

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2014

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvodidaktika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru
Gülnar Cabbar qızı Hüseynzadə

Rəsmi opponetlər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru
Dilarə Əbdül qızı İsmayılova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Münəvvər Firudin qızı Məmmədova

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri
İnstitutunun Ali və orta ixtisas təhsilinin nəzəri
problemləri şöbəsi

Müdafiə 29/03 2014-cü ildə saat _____-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəh., Rəşid Behbudov küç., 60.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müstəqil dövlət statusunu yenidən bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının çoxsahəli beynəlxalq əlaqələri daim genişlənməkdədir. Siyasi stabillik və sürətli iqtisadi inkişaf ictimai həyatın bütün sahələrində böyük dəyişikliklər aparılmasına imkanlar açdı. Bu yeniləşmə təhsil sistemində də öz müsbət təsirini göstərdi və Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1999-cu il 15 iyun tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Təhsil sahəsində İslahat Proqramı”nda qarşıya qoyulan vəzifələr onun bütün pillələrini, o cümlədən ali təhsili də əhatə etməyə başladı. Keçən müddət ərzində ali təhsilin struktur və məzmun baxımından yeniləşməsi qabaqcıl dünya təcrübəsinə inteqrasiya edilməsini təmin etdi və bu iş məqsədyönlü şəkildə davam etdirilməkdədir.

“Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nunda¹ “Təhsilin məzmununa və təşkilinə dair ümumi tələblər” adlanan 11-ci maddənin 11.1.1. bəndində təhsilalanlarda müasir tələblərə və şəraitə uyğunlaşmaq, rəqabət qabiliyyətli olmaq, informasiya cəmiyyətində yaşayıb fəaliyyət göstərmək, ünsiyyət yaratmaq bacarığını formalaşdırmaq xüsusi olaraq qeyd edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın² ikinci strateji istiqaməti təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət edir və özündə təhsilverənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsi, təhsilalanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni sistemlərin qurulmasını, təhsilalanların istedadının aşkar olunması və inkişafı ilə bağlı təlim metodologiyasının yaradılmasını ehtiva edir.

Məlumdur ki, təhsilin başlıca məqsədi yetişməkdə olan gənc nəsli hərtərəfli, yəni müasir həyatın tələblərinə cavab verən şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdır. Bu mənada öz peşəsinin incəliklərinə dərinləndirilmiş müəllimlərə böyük ehtiyac duyulur. Müəllim yalnız biliklərin ötürücüsü deyildir, o həm də təlim-tərbiyə verdiyi şagirdlərinə nəticəyönlü bacarıqlar

¹ Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Təhsil Xəbərləri. Təhsil Nazirliyinin məlumat-informasiya məcmuəsi. Bakı: Çarşıoğlu, 2009, № 6, s. 12-57

² Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // Azərbaycan məktəbi, 2013, № 5, s. 6-17.

aşılmaq qabiliyyəti nümayiş etdirir. Bütün fənn müəllimləri kimi, xarici dil müəllimlərinin də üzərinə müstəsna məsuliyyət düşür ki, bu da müəllim kadrlarının ali məktəblərdə hazırlanma səviyyəsindən asılıdır.

Xarici dildən ünsiyyət məqsədilə istifadə etmək bacarığına malik olan mütəxəssislərin hazırlanması ali məktəblərin, xüsusilə də ali ixtisas məktəblərinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Odur ki, bu ali təhsil müəssisələrində xarici, o cümlədən ingilis dili müəllimlərinin, tərcüməçi və dilçilərin yüksək peşə keyfiyyətlərinə yiyələnməsi təlim prosesinin müasir pedaqoji baxışlar əsasında qurulmasını zəruri edir. Digər tərəfdən, qloballaşan dünyamızda gənclərimizin aparıcı dünya dilləri hesab edilən ingilis, fransız və alman dillərini bilmələri olduqca əhəmiyyətlidir.

Bu gün ingilis dilinin beynəlxalq aləmdə kommunikasiya vasitəsi kimi öyrənilməsinin zəruriliyi danılmazdır. İngilis dilini öyrənənlər həmin dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməyə daha çox meyl göstərirlər. İngilis dili dünya təcrübəsindən bəhrələnmək, qabaqcıl texnologiyalardan istifadə etmə vərdişləri qazanmaq, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini mənimsəmək kimi geniş imkanlar yaratmış olur. Bu isə ixtisas dilində kommunikativ kompetensiyaya yiyələnmək zərurətini meydana çıxarır. Lakin təcrübə göstərir ki, dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin ixtisas dilində, o cümlədən ingilis dilində kommunikativ səriştəsi heç də qənaətbəxş deyil və hazırda kommunikativ cəhətdən səriştəli olan yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin azlığı müşahidə edilir. Bu da təlim prosesində ənənəvi metodlardan, aktuallığını itirmiş materiallar əsasında tərtib olunan dərslik və vəsaitlərdən istifadə edilməsindən, kommunikativ bacarıq və vərdişləri inkişaf etdirən metod və texnologiyaların tətbiq edilməməsindən irəli gəlir.

Məlumdur ki, dilin daxili quruluşunu, yəni səs sistemini, lüğət ehtiyatını və qrammatik quruluşunu dərinləndirən mənimsəmədən ona hərtərəfli ünsiyyət vasitəsi kimi yiyələnmək mümkün deyil. Odur ki, tələbələrin kommunikativ kompetensiya bacarıqları qazanmaları üçün ilk növbədə qrammatik materialları mənimsəmələri vacib şərtlərdən biridir. Lakin qrammatikanın, onun qaydalarının əzbərlənməsi heç də arzu olunan nəticələri vermir. Bu isə təlim prosesinin kommunikativ yönümlü təşkilini önə çəkir və aparacağımız tədqiqat işinin mövzusunun aktuallığını şərtləndirir.

Xarici dilin təlimində kommunikativ yanaşma çərçivəsində kommunikativ təlimin metodik əsaslarının formalaşdırılması məsələləri haqqında Azərbaycanda G.C.Hüseynzadə, D.Ə.İsmayılova, V.T.Kazdal, xarici ölkələrdə L.A.Burmaqina, A.V.Krutskiy, R.P.Milrud, S.F.Şatılov, J.L.Vitlin, İ.A.Zimnyaya, Y.İ.Passov və başqaları bir sıra tədqiqatlar aparmışlar. Kommunikativ yanaşma əsasən şifahi nitqin kommunikativ kompeten-

siyalarının inkişafı üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onun qrammatik aspekti isə kifayət qədər işlənilməmişdir.

Dissertasiya səviyyəsində aparılan tədqiqatlardan Azərbaycanda G.C.Hüseynzadənin “İngilis dilində nitq kommunikasiyasının linqvodi-daktik təhlili”¹, D.Ə.İsmayılovanın “Dil üzrə ali məktəblərin aşağı kurslarında müasir ingilis dilində dialoji nitqin təlimi metodikası”² adlı doktorluq dissertasiyalarını, V.T.Kazdalın “İngilis dilinin tədrisində kommunikatativ yanaşma və onun tətbiqinə təsir göstərən amillər”³, Rusiyada T.A.Loparevanın “Subordinativ triqlossiya şəraitində (xüsusi məktəb) alman dilinin ikinci dil kimi qrammatik tərəflərinin öyrədilməsi”⁴, L.İ.Karpovanın “İxtisası dil olmayan ali məktəblərdə kommunikatativ qrammatik kompetensiyaların formalaşdırılması”⁵ adlı pedaqogika üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyasını yazmışlar. Bu tədqiqatlarda kommunikatativ təlim məsələləri diqqət mərkəzində olsa da, ingilis dili üzrə aşağı kurslarda qrammatikanın kommunikativ yönümlü təlimi kifayət qədər aydınlaşdırılmamışdır.

Tədqiqatın obyektini ali ixtisas məktəblərinin aşağı kurslarında xarici dilin (ingilis dilinin) tədrisi prosesində şifahi və yazılı nitqin qrammatik tərəflərinin kommunikativ yönümlü təlimi prosesidir.

Tədqiqatın predmetini ingilis dili fakültəsinin aşağı kurs tələbələri üçün qrammatikanın kommunikativ yönümlü təliminin imkan və yollarıdır.

Tədqiqatın məqsədi dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrinə ingilis dilinin qrammatikasının kommunikativ yönümdə həyata keçirilməsi üçün vacib olan amilləri müəyyənləşdirib, müasir dövrün tələblərinə uyğun gələn, tələbələrin maraq və tələbatları üzərində qurulan səmərəli təlim sistemini işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

¹ Гусейнзаде Г.Дж. Лингво-дидактический анализ речевой коммуникации на английском языке: Дис. ... док. пед. наук, Баку: 2004, 469 с.

² Исмаилова Д.А. Методика обучения диалогической речи современного английского языка на начальных курсах языковых вузов: Дис. ... док. пед. наук. Баку: 2002, 493 с.

³ Kazdal V.T. İngilis dilinin tədrisində kommunikatativ yanaşma və onun və tətbiqinə təsir göstərən amillər: Ped.fəl.dok. ... dis. Bakı, 2006, 144 с.

⁴ Лопарева Т.А. Обучение грамматической стороне речи немецкого языка как второго иностранного в условиях субординативной триглоссии: специальный вуз: Дис. ... канд.пед.наук. Нижний Новгород, 2006, 198 с.

⁵ Карпова Л.И. Формирование коммуникативной грамматической компетенции в неязыковом вузе: на материале английского языка: Дис ... канд.пед.наук. Волгоград, 2005, 260 с.

Tədqiqatın işçi fərziyyəsi aşağıdakı kimi formalaşdırılmışdır:

- ali ixtisas məktəblərinin aşağı kurslarında ingilis dilinin tədrisi onun qrammatik quruluşunu əks etdirən linqvistik qaydaların mənimsədilməsi üzərində qurularsa,

- təlim prosesində problemlə bağlı müəyyənləşdirilmiş prinsip və tələblər əsasında müasir metod və üsullar sistemi ardıcıl olaraq tətbiq olunarsa,

- mənimsənilmiş biliklər müxtəlif nitq situasiyalarını əhatə edən kommunikativ bacarıqların formalaşmasına yönəlsə,

- idraki fəallıq tələb edən interaktiv təlim üsullarından səmərəli istifadə olunarsa, tələbələr hərtərəfli şifahi və yazılı nitq qabiliyyətlərinə yiyələne bilərlər.

Tədqiqatda məqsəd və işçi fərziyyəsindən çıxış edərək aşağıdakı *vəzifələr* müəyyənləşdirilmişdir:

1) “Kommunikativyönümlü təlim” anlayışının mahiyyətinin açıqlanması və ingilis dilinin qrammatik quruluşunun mənimsədilməsi prosesində bu yanaşmadan istifadənin əsaslandırılması;

2) Kommunikativyönümlü təlimin imkanları baxımından mövcud elmi – pedaqoji və metodik ədəbiyyatın, proqram və dərsliklərin təhlil edilməsi, onların təkmilləşdirilməsi məqsədilə müvafiq təkliflərin hazırlanması;

3) Tələbələrdə kommunikativ bacarıqların formalaşmasına yönəlmiş qrammatik mahiyyət daşıyan tapşırıq və çalışmalar sisteminin işləninb hazırlanması;

4) İngilis dilinin qrammatik quruluşunun şüurlu və praktik nitq vərdişlərinin formalaşması istiqamətində mənimsədilməsi üçün müvafiq iş üsullarının müəyyənləşdirilməsi və onların pedaqoji eksperiment vasitəsilə səmərəliliyinin sübuta yetirilməsi.

Tədqiqatın metodoloji əsasını görkəmli pedaqoq və xarici dil təlimi mütəxəssislərinin fakt və hadisələri öyrənmək, dərk etmək və dəyişdirmək məqsədilə tətbiq olunan nəzəri müddəaları təşkil edir.

Tədqiqatın gedişində aşağıdakı *tədqiqat metodlarından* istifadə edilmişdir: nəzəri təhlil, müşahidə, anket sorğusu, pedaqoji eksperiment.

Eksperimentə və anket sorğusuna Azərbaycan Dillər Universitetinin 100-dən artıq aşağı kurs tələbəsi cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, dil fakültələrində keçirilən ingilis dili dərslərində qrammatikanın kommunikativyönümlü təliminin səmərəli həllinə imkan verən əsas amillər müəyyənləşdirilmiş və aşağı kurs tələbələrinin nitq vərdişlərinin formalaşması və inkişafındakı müsbət rolu sübuta yetirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ingilis dili qrammatikasının kommunikativ yönümlü təliminin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün vacib olan prinsip və tələblər müəyyənləşdirilmiş, elmi-metodik yanaşmalar ümumiləşdirilərək bir sistem kimi işlənmişdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ikinci dilin tədrisində nitqin psixoloji və pedaqoji xüsusiyyətləri nəzərə alınmış və müəyyənləşdirilmiş prinsiplər əsasında ingilis dili qrammatikasının kommunikativ yönümlü çalışmaları kompleksli işlənmişdir.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar təqdim olunur:

1. Ali ixtisas məktəblərinin aşağı kurs tələbələrinin ingilis dilinə daha dərindən yiyələnmələri qrammatik biliklərin kommunikativ yönümlü inkişafına xidmət edən və onları yaradıcı fəallığa təhrək edən xüsusi metodika ilə həyata keçirilir.

2. Kommunikativ yönümlü təlim ictimai həyatın müxtəlif sahələri ilə bağlı nitq situasiyalarını əks etdirən çalışmaları üzərində aparılan işlə yerinə yetirilməklə tələbələrin ingilis dilindən şifahi və yazılı şəkildə ünsiyyət qurma bacarıqlarını təkmilləşdirir və təlim prosesinin daha maraqlı və canlı təşkilini təmin edir.

3. Qrammatik kompetensiyaların formalaşdırılmasında daha yüksək nəticələr kommunikativ yönümlü qrammatik çalışmaları sisteminin reallaşması ilə təmin edilir.

Dissertasiya işinin aprobasiyası. Tədqiqatın nəticələri müntəzəm olaraq Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvovdidaktika kafedrasında müzakirə edilmiş, Respublika və xarici nəşriyyatlarda çap edilmiş məqalələrdə, elmi konfranslarda edilmiş məruzələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə problemin aktuallığı əsaslandırılmış, onun işlənmə səviyyəsi, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, fərziyyəsi, metodoloji əsasları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan müddəalar öz əksini tapmışdır.

I fəsil “Dil fakültələri tələbələrinin ingilis dilindən qrammatik kompetensiyaya yiyələnmələrinin nəzəri - metodik əsasları” adlanır. Bu fəsil dörd yarımfəsildən ibarətdir.

Birinci yarımfəsil “Kommunikativ yönümlü təlim anlayışının mahiyyəti və məzmunu” məsələsinə həsr edilmişdir. Tədqiqatda qeyd olunur ki,

kommunikativ təlimin mahiyyətini tələbələri auditoriya daxilində yaradılmış xarici dil ünsiyyəti şəraitində iştirak etməyə hazırlamaq təşkil edir. Bu, ünsiyyət prosesinin modeli kimi təqdim olunur.

Kommunikativyönümlü təlimin məqsədi müvafiq çalışmalardan istifadə edərək tələbələrdə kommunikatv kompetensiyaları formalaşdırmaqdır. Eyni zamanda bu cür təlim tələbələri xarici dildə ünsiyyət prosesində yaradılmış müxtəlif situasiyalarda iştirak etməyə hazırlamağa xidmət edir.

Kommunikativyönümlü təlim motivasiyanı tam təmin edərək xarici dilin öyrədilməsi prosesində tələbələrdə dilə maraq yaradır, onlar bu dildə danışımağa daxili ehtiyac hiss edirlər və bununla da bilik və təcrübələri artır. Bu cür təlim keçənlər auditoriyadankənar vaxtlarda, başqa ölkələrdə olduqları zaman, xaricdən gələn qonaqları qəbul edərkən, yazışmalar zamanı və müxtəlif situasiyalarda real kommunikasiya üçün öyrədilən dildən istifadə etməyə hazır olurlar. Kommunikativyönümlü təlimin əsas iştirakçıları müəllim və tələbələrdir.

Kommunikativyönümlü yanaşma dil öyrənənlərin diqqətini onları maraqlandıran mövzulara cəlb edir və proqram məqsədlərinə nail olmaq üçün mətn və çalışma seçiminə geniş imkan yaradır.

Kommunikativlik qabiliyyəti əhəmiyyətli, real, inkişafetdirici çalışmaları yerinə yetirilməsi prosesində formalaşır, bunun uğurlu yekunu isə tələbələrdə özünə əminlik yaradır və özünə inamı yüksəldir.

Kommunikativ təlim prizmasından yanaşarkən, burada linqvistik və ya qrammatik kompetensiyanın kommunikatv kompetensiyanın əsasını təşkil etdiyi, onun vacib komponenti olduğu qeyd edilir, üstünlük məhz qrammatikanın kommunikatv yönümlü təliminə verilir. Bu məqsədlə qrammatikanın təliminə yenidən, məhz kommunikatvlik prizmasından baxılması, bu sahəyə ciddi, radikal dəyişikliklərin gətirilməsi çox əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, kommunikatv yanaşma müasir dövrün tələblərini nəzərə alaraq xarici dilin təlimində qrammatikanın öyrədilməsinin tərəfdarları və onun ixtisara salınması tərəfdarları arasında razılışma yaradır, həmçinin motivasiyanı yüksəldən, yaradıcı fəallığı stimullaşdıran şəxsiyyətyönümlü texnologiyalara üstünlük verərək kommunikatv fəaliyyətin təmin olunmasına imkan yaradır.

I fəslin ikinci yarım fəslə "Aşağı kurs tələbələrinə ingilis dili ilə bağlı qrammatik kompetensiyaların aşılmasının psixolinqvistik xüsusiyyətləri" adlanır.

Dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrinə ingilis dili qrammatikasının kommunikatv yönümlü təlimindən bəhs edərkən ilk növbədə nitqin psixolinqvistik əsaslarına aydınlıq gətirmək məqsədəuyğun hesab edilir.

Dissertasiyada qeyd olunur ki, nitq fəaliyyətinin kommunikativ funksiyası təlimdə aparıcı amilə çevrilir. Bu işdə nitqin yaranması və istifadə olunması üçün auditoriyada ünsiyyətə tələbat doğuran şəraitin (situasiyanın) süni surətdə təşkil edilməsi zəruri xarakter daşıyır. Kommunikativ inkişafda nəinki genişlənən lüğət və dil qaydalarının (qrammatikanın) əsasında uşaqların rəbitəli ifadələr qurması üçün mütərəqqi dəyişikliklər, həmçinin: a) dinləmə və oxu; b) yazının inkişafı; c) bu inkişafda nitq fəaliyyətinin bütün növlərinin qarışıqlıq təsiri; ç) nitq mexanizmlərinin inkişafı – fikri əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi (dərək edilməsi), operativ və daimi yaddaşın qarışıqlıq təsiri, ehtimal olunan proqnozlaşdırma və qabaqlayıcı sintezin əks olunması və s. əks olunmuşdur.¹

Auditoriyada təşkil olunan situasiyalara təbii xarakter vermək üçün tələbələrə ünsiyyətin müəyyən şərtləri təqdim edilir: birincisi, tələbə öz nitq fəaliyyətinin məqsədini və son nəticəsini dərək etməlidir, yəni o, ingilis dilində bu ifadəni işlətməklə nəyə nail olacaq; ikincisi, situasiya elə təsiredici nitq motivləri təmin etməlidir ki, tələbədə ünsiyyətdə iştirak etmək üçün daxili ehtiyacı stimullaşdırsın və danışmamaq mümkün olmasın.

İngilis dili öyrənmə azərbaycanlı tələbələrin şüurunda və nitq fəaliyyətində iki müxtəlif sistemli dil (ingilis və Azərbaycan) qarşılaşır.

Bununla əlaqədar təlim prosesində bir sıra çətinliklər meydana çıxır ki, onların da aradan qaldırılması üçün təlim prosesində qarşılaşan dil sistemlərinin oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyənləşdirilməsi zərurəti yaranır. Bunun üçün isə müqayisəli dilçiliyə müraciət etmək məqsəduyğundur. Çalışmalar sisteminin yaradılmasında linqvistik tədqiqatda işlədilən bir sıra metodların (distribusiya, substitusiya, transformasiya) elementlərindən istifadə edilmişdir.

Bu sahədə xarici dil metodikası qarşısında duran problemlərdən biri də dil fikirlərini (məzmunu) yeni formada (xarici dilin vasitələri ilə) öyrətməkdən ibarətdir. Bu problemin həllində də ilk növbədə çətinliklər aradan qaldırılır. Məsələn, ingilis dilində Continuous (davamedici) zaman formasını tədris edərkən, müəllim bir neçə felin bu zaman formasında mənimsənilməsinə müxtəlif çalışmalar vasitəsilə nail olur. Bu cür çalışmalar tələbələrin diqqətini şəxs sonluqları üzərində cəmləşdirməyə imkan verir. Bu yolla aparılan mənimsəmədən sonra bu zaman formasının sərbəst nitqə daxil edilməsi mümkündür. İşin belə təşkili nəticəsində tələbələr situasiyanın tələbinə əsasən müxtəlif felləri Continuous zaman

¹ Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. М.: Просвещение, 1991, с. 127

formasında asanlıqla işlədə bilirlər.

Beləliklə, tələbələrin qrammatik strukturlardan nitq fəaliyyətində istifadə etməsi üçün kommunikativ situasiyaların təqdim olunması zəruridir. Çünki kommunikasiya prosesində iştirakçıların diqqəti formaya deyil, məzmunu yönəldilir.

I fəslin üçüncü yarımfəslə "Problemin elmi-pedaqoji və metodik ədəbiyyatda qoyuluşu" adlanır. Xarici dilin təlimində kommunikativ istiqamətin işlənilməsi ilə bağlı bir sıra tədqiqatçılar məşğul olmuşlar. Azərbaycan Dillər Universitetində G.C.Hüseynzadə, D.Ə.İsmayılova, Moskvanın A.S.Puşkin adına Rus dili İnstitutunda A.A.Leontyev, V.Q.Kostomarov, O.D.Mitrofanova, A.N.Şukin, M.N.Vyatyutnev, E.Y.Sosenko və başqaları, pedaqoq və psixoloqlardan Y.L.Bim, P.B.Qurviç, İ.A.Zimnyaya, Y.İ.Passov, Q.B.Roqova, V.L.Skalkin, E.P.Şubin bu problemlə bağlı dəyərli fikirlər söyləmişlər. Kommunikativ metodun əsas məqsədi danışmağı öyrətmək hesab olunur. Bu metodun əsasını təlim prosesinin kommunikasiya modeli olması təşkil edir.

Y.İ.Passov kommunikativ yanaşma haqqında daha ətraflı təsəvvür yaradan təlim prinsiplərini irəli sürmüşdür. Rusiyada T.A.Lopareva. "Subordinativ triqlossiya şəraitində (xüsusi məktəb) alman dilinin ikinci dil kimi qrammatik tərəflərinin öyrədilməsi" adlı dissertasiyasında xarici dilin qrammatik tərəflərinin öyrədilməsi üzrə təqdim etdiyi metodikanın aşağıdakı prinsiplərə əsaslandığını qeyd edir:

1. müqayisəlilik prinsipi;
2. şüurluluq prinsipi;
3. qrammatikanın təliminin kommunikativ əsası;
4. dmaterialının təşkilinə kompleks yanaşma;
5. morfoloji forma, həmçinin sintaktik struktur kimi sözün öyrədilməsində və tətbiqində onun leksik mənasının nəzərə alınması;
6. qrammatik hadisələrin polifunksionallığı və kommunikativ-stilistik şəraitə yönəldilməsi;
7. qrammatik hadisələrin stilistik differensiasiyası;
8. mətn əsasında qrammatkanın təlimi.

Müəllif qeyd edir ki, məhz müqayisəli (şüurlu), kommunikativ (intuitiv) və koqnitiv (intellektual-idraki) metodların, daha doğrusu, şüurlu-kontrastiv və kommunikativ-koqnitiv yanaşmaların birləşməsi ilə xarici dildə qrammatik kompetensiyaların təlimi prosesinin optimal təşkilini, həmçinin böyük zəhmət sərf etmədən yüksək nəticənin əldə edilməsini təmin etmək

olar.¹

Xarici dil müəllimlərinin bir qismi belə hesab edir ki, ən obyektiv meyar qrammatik qaydalardan düzgün şəkildə istifadə etməkdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, hətta linqvistik baxımdan savadlı olan ingilis dilinin daşıyıcıları da həmişə mövcud qrammatik qaydalara riayət etmirlər. Bu onunla izah edilir ki, kommunikasiya prosesi, xüsusilə də şifahi nitq ünsiyyəti prosesi dil sisteminin təzahürü olan qrammatik qaydalarla deyil, dildə mövcud olan normalarla idarə edilir. Məhz bu səbəbdən xarici dilləri, xüsusilə də qlobal ünsiyyət vasitəsi olan ingilis dilini tədris edərkən qrammatikanın əhəmiyyəti, rolu və yerini, eləcə də mənimsənilməli olan qrammatik materialların həcmi, onların tələbələrə aşılması zamanı istifadə ediləcək metod və üsulların müəyyənləşdirilməsi başlıca şərtlərdəndir. Bununla bərabər, dil tədrisinin hansı təlim kontekstində baş verdiyini də nəzərə almaq olduqca vacibdir. Xarici dilin qrammatikasının tədrisi prosesində həm məzmun, həm də istifadə edilən metod və üsullar təlim kontekstindən bilavasitə asılıdır. Deyilənlər bir daha onu göstərir ki, ingilis dilini ixtisas fakültələrində öyrənən tələbələrə qrammatik qaydalarla yanaşı, dildə mövcud olan və kommunikasiya prosesini idarə edən və onu tənzimləyən normaları aşılmaq zəruridir. Şübhəsiz, dili tədris edən müəllimlərin tələbələrə real, həqiqi ingilis dilini, yəni gündəlik həyatda istifadə edilən ingilis dilini öyrətməsi zamanın tələbidir.

Çalışmalar sisteminin işlənilib hazırlanmasına gəldikdə, bu məsələyə kifayət qədər metodik tədqiqatlar həsr edilmişdir. P.B.Qurviç, M.S.Ilyish, H.E.Palmer, Y.J.Passov, J.V.Raxmanov, A.A.Mirollyubov, J.D.Salitra, S.F.Şatılov, V.S.Setlin və s. kimi tədqiqatçıların əsərləri buna nümunə ola bilər. Onların fikir və ideyalarını ümumiləşdirərək çalışmalar sisteminin aşağıdakı tələblərə cavab verməsini məqsədəuyğun hesab etmək olar:

- çalışmaların kompleks xarakterli və situativyönümlü olması;
- əlaqəli şəkildə təşkil olunan nitq materialları əsasında qurulması;
- linqvistik materialdan nitq fəaliyyətlərində yaradıcı şəkildə istifadə edilməsi üçün lazımi şəraitin təmin olunması;
- nitq fəaliyyətinin növünə uyğun olaraq tərtib edilməsi.

İngilis dilinin qrammatikayönümlü kommunikatv təlimi üzrə mövcud ədəbiyyatın təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, hal-hazırda xarici dilin təlimində qrammatikayönümlü yanaşmanın vahid, universal metod və

¹ Лопарева Т.А. Обучение грамматической стороне речи немецкого языка как второго иностранного в условиях субординативной триглоссии: специальный вуз": Дис. ... канд.пед.наук. Нижний Новгород, 2006, 198 с.

texnologiyaları yoxdur. Üstünlük tələbələrin yaradıcılıq fəallığını stimullaşdıran şəxsiyyətyönümlü texnologiyalara və kombinə edilmiş metodikalara verilir. Azərbaycanlı tələbələrin xarici dildə sərbəst danışıq qabiliyyətinə yiyələnməsi, qrammatik strukturlardan yerində istifadə etməsi üçün kommunikativyönümlü metod və üsullar sisteminin işlənilməsinə, müasir təlim texnologiyalarına daha çox üstünlük verilməsinə ehtiyac vardır.

I fəslin dördüncü yarımfəslə "Aşağı kurs tələbələrinə ingilis dilində qrammatik kompetensiyanın aşılması prosesində meydana çıxan problemlər və mövcud təcrübənin öyrənilib ümumiləşdirilməsi" adlanır. Bu yarımfəsilə aşağı kurs tələbələrinə ingilis dilinin təlimi prosesində qrammatik konstruksiyaların kommunikativyönümlü tədrisi məsələləri öyrənilmiş, meydana çıxan əsas problemlər araşdırılmış, qrammatik vahidlərin və strukturların seçilməsi meyarları müəyyənləşdirilmiş, hansılarının daha vacib və önəmli olması aydınlaşdırılmışdır.

Problemi araşdıran tədqiqatçı alimlər (Baily K.M., Krashen S., Freeman D. və s.) belə qənaətə gəliblər ki, milli mənsubiyyətləri və ana dillərindən asılı olmayaraq, ingilis dilini xarici dil kimi öyrənən tələbələrin böyük əksəriyyəti müəyyən qrammatik vahidlərin mənimsənilməsində problem və çətinliklərlə qarşılaşmaqla çoxsaylı səhvlərə yol verirlər. Belə ki, kommunikativ yanaşmanın əsasını təşkil edən kommunikativlik prinsipinə uyğun olaraq, mənimsənilməli olan dil vahidləri, o cümlədən qrammatik vahidlərin seçilməsi və onların qrammatik minimuma daxil edilməsi onların kommunikativ baxımdan nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğundan bilavasitə asılı olaraq həyata keçirilməsi zəruridir.

Qrammatik vahidlərin tələbələrin təcrübəsinə və lüğət ehtiyatına uyğun təqdim edilməsinə gəldikdə, kommunikativ yanaşmanın prinsiplərinə müvafiq olaraq, qrammatik strukturların kontekst daxilində mənimsənilməsinə üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğundur. Müşahidələr göstərir ki, qrammatikanın məhz bu yolla öyrədilib-öyrənilməsi proqramda nəzərdə tutulmuş strukturların tələbələr tərəfindən daha səmərəli şəkildə mənimsənilməsi və onlarda kommunikativ kompetensiyanın əsasını təşkil edən qrammatik kompetensiyanın formalaşdırılmasını təmin edir.

Dissertasiyada nəzərdən keçirilən problem baxımından ali məktəblərdə mövcud vəziyyətin öyrənilməsi göstərdi ki, əksər hallarda qaydaların mənimsənilməsi uğurlu kommunikasiyanı təmin edə bilmir. Belə ki, tələbələr sərbəst danışa bilmir, bəzən deyilənləri başa düşmür və danışmaq üçün kifayət qədər söz ehtiyatına malik olmurlar. Müasir dövrdə dilin aspektlərinin mənimsənilməsi məqsəd kimi qəbul edilə bilməz. Bununla belə,

dilin aspektlərinin mükəmməl şəkildə mənimsənilməsi dilin uğurlu şəkildə öyrənilməsi, öyrənilən dildə kommunikativ kompetensiyaya yiyələnməsinin əsasını, bir növ bünövrəsini təşkil edə bilər.

Təcrübənin öyrənilməsi göstərir ki, tələbələrin təlim prosesində qarşılaşdıqları çətinliklər aşağıdakılardır:

1. tələbələrə əhatə edən mühitin nəzərə alınmaması;
2. tələbələrin ehtiyaclarının, meyil və maraqlarının müəllim tərəfindən nəzərə alınmaması;
3. dilin aspektlərinin bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə öyrədilməsi;
4. dillərarası və dildaxili interferensiyanın baş verməsi;
5. müasir təlim texnologiyalarının düzgün seçilib tətbiq edilməməsi;
6. ingilis dilinin öyrədilməsinə sistemli yanaşmanın olmaması və s.

Qloballaşma dövründə dillərin tədrisində müxtəlif metod və üsullardan istifadə edilməsinə baxmayaraq, dövrün tələblərinə cavab verən məhz kommunikativ yanaşmadır. Kommunikativ dil təlimi kommunikasiyanı əsas tutaraq, başlıca məqsədi dil öyrənen şəxslərdə kommunikativ kompetensiyanın inkişaf etdirilməsində görür. Bu məqsədlə qrammatika təliminə yenidən, məhz kommunikativlik prizmasından yanaşılmaqla, bu sahəyə ciddi, köklü dəyişikliklər edilmişdir.

Dissertasiyanın II fəslə "Aşağı kurs tələbələrinə ingilis dili ilə bağlı qrammatik kompetensiyaların aşılmasının praktik məsələləri" adlanır. Bu fəsil üç yarım fəsildən ibarətdir. Birinci yarım fəsil "İngilis dili qrammatikasının kommunikativ yönümlü təliminin prinsipləri və tələbləri" adlanır. Bu yarım fəsildə müvafiq ədəbiyyatın təhlili, yerli və xarici ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq dil fakültələrinin aşağı kurslarında ingilis dili qrammatikasının kommunikativ yönümlü təliminin aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulması məqsədmüvafiq hesab edilir:

1. kommunikativlik;
2. situativlik;
3. funksionallıq;
4. dil və mədəniyyətin birləşdirilməsi;
5. autentlik;
6. mədəniyyətlərarası dialoqlar.

Kommunikativ təlim ideyası baxımından və nitq fəaliyyətinin insanın əsas fəaliyyəti kimi nəzərə alınması ilə əlaqədar olaraq ingilis dilinin qrammatikasının kommunikativ yönümlü çalışmalarının işlənilməsinə aşağıdakı tələblər verilir:

1. təqdim olunan qrammatik material qeyri-real situasiyalardan uzaq olaraq dildən təbii istifadəni nəzərdə tutur;

2. tədris materiallarında formal, semantik və funksional aspektlər elə dəqiqliklə müəyyənləşdirilir ki, tələbələr müəyyən kontekst daxilində onların arasındakı əlaqəni təyin edə bilsinlər;

3. yeni kontekstlərdə qrammatik materialların möhkəmləndirilməsinə təsir edən çalışmalarda bu materialların həcmi nəzərə alınır;

4. kommunikativ yönümlü qrammatik çalışmalar sistemində təkrar və sistemləşdirilmiş çalışmalara da müəyyən yer verilir. Bu zaman illustrasiyalardan, sxemlərdən, cədvəllərdən və s. istifadə etmək məqsədəuyğundur;

5. şərhlər, qaydaların izahı dəqiq, lakonik, sadə olmaqla qrammatik materialın spesifikasiyasını düzgün əks etdirir;

6. qrammatikanın kommunikativ yönümlü materiallarını canlı nitqə daxil etmək məqsədilə müxtəlif iş formalarından, o cümlədən cütlərlə və qruplarla işdən istifadə etmək məqsədəuyğundur. Çalışmalarda qrammatik hadisənin aktiv və yaxud passiv olduğunun nəzərə alınması zəruridir.

II fəslin ikinci yarım fəslı “Qrammatikanın təlimində kommunikativ yönümlü bacarıqların aşılmasının səmərəli yolları”na həsr edilmişdir. Bu yarım fəsilə müvafiq prinsip və tələblər əsasında tərtib edilmiş çalışmaların ünsiyyət prosesində xüsusi əhəmiyyətə malik olduğu göstərilmişdir.

Çalışmalar sisteminin işlənilib hazırlanması ilə əlaqədar olaraq kifayət qədər metodik araşdırmalar aparılmışdır. P.B.Qurviç, M.S.Ilyish, H.E.Palmer, Y.J. Passov, J.V.Raxmanov, A.A. Mirolyubov, J.D.Salitra, S.F.Şatılov, V.S.Setlin və s. tədqiqatçıların əsərləri təhlil edilmiş və buna münasibət bildirilmişdir.

Tədqiqat işində təqdim olunan çalışmalar sistemi aşağıdakı şərtləri təmin edir:

1. müvafiq vərdiş və bacarıqların səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsini təmin edən çalışmaların seçilməsi;

2. çalışmaların məqsədəuyğun şəkildə tətbiq edilməsində ardıcılığın gözlənilməsi (Burada mənimsəmə prosesinin systemsiz, pərakəndə şəkildə baş vermədiyi və müəyyən metodik prinsiplərə əsaslanaraq ardıcıl mərhələlərlə verilməsi nəzərdə tutulur);

3. dil materiallarının ardıcıl şəkildə təqdim edilməsi;

4. müxtəlif nitq fəaliyyəti növlərinin səmərəli şəkildə əlaqələndirilməsi.

Nitq çalışmalarını təhlil edilərək göstərilmişdir ki, onlar tədris olunan xarici dildən ünsiyyət məqsədilə təbii şəkildə istifadə etməyə imkan yaradır.

II fəslin üçüncü yarım fəslı “Kommunikativ yönümlü təlimin aşağı kurs tələbələrinin nitq inkişafına təsiri ilə bağlı eksperimentin təşkili və aparılması” adlanır.

Pedaqoji eksperiment 3 mərhələdə aparılmışdır.

Müəyyənedici eksperiment adlanan birinci mərhələ 2009-2010-cu illəri əhatə edir ki, bu zaman problemlə bağlı real vəziyyəti öyrənmək məqsədilə Azərbaycan Dillər Universitetinin aşağı kurs tələbələri ilə anket sorğusu, testlər keçirilmiş, təlim prosesi müşahidə olunmuşdur. Anket sorğusunun köməyi ilə dil fakültələrinin aşağı kurslarında tələbələrin kommunikativ bacarıqlarının formalaşdırılması haqqında kifayət qədər məlumat toplanmışdır. Apardığımız müşahidə və anket sorğusu göstərdi ki, tələbələr dil materialı üzərində, bacarıqların təkmilləşdirilməsində məhdud iş üsullarından istifadə edirlər. Bu işə tədris bacarığının aşağı səviyyədə formalaşdığını göstərir. Müəyyənedici eksperimentin məqsədi aşağı kurs tələbələrinin ingilis dili qrammatikasının təlimi prosesində qarşılaşdığı çətinliklərin aşkar edilməsi və bunun kommunikativ yönümlü metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək olmuşdur.

Eksperimentə ingilis dili fakültəsinin I və II kurs üzrə 33 tələbə cəlb olunmuş, kontrol və eksperimental qruplar təşkil olunmuş, aparıcı eksperimentator dissertant özü və üç ingilis dili müəllimi rəhbərlik etmişdir. Eksperiment 2010-2011-ci tədris ilində aparılmışdır. Hər bir tələbənin İngilis dilinin qrammatik strukturlarını mənimsəməsi yoxlayıcı tapşırıqlar vasitəsi ilə müəyyənləşdirilmişdir.

Cədvəl 1.1

Müəyyənedici eksperimentin nəticələri

İllər	Qruplar	Tələbələrin sayı	Çalışmaların yerinə yetirilmə səviyyəsi		
			Aşağı	Orta	Yüksək
2010-2011	Yoxlama	16 n	3n	9n	4n
	Qrup 129 Qrup 131	100%	18,7%	56,2%	25,0%
2011-2012	Ekspeimental	17n	3n	10n	4n
	Qrup 137 Qrup 134	100%	17,6%	58,8%	23,5%

Göründüyü kimi, istər yoxlama (16 nəfər), istərsə də eksperimental qrup (17 nəfər) tələbələrinin ingilis dilinin qrammatik quruluşuna yiyələnmələri müvafiq qaydada aşağı (18,7% ~ 17,6%), orta (56,2% ~ 58,8%) və yüksək (25,0% ~ 23,5%) göstəricilər üzrə bərabər səviyyədədir.

İngilis dili fakültəsinin I kurs tələbələri ilə keçirilən müəyyənedici eksperiment zamanı yoxlama və ekspeimental qrupların təlim göstəriciləri, demək olar ki, eyni səviyyədə idi. Belə ki, onlara verilən çalışmaların yerinə yetirilməsində həm pozitiv, həm də qüsurlu məqamlar olduqca yaxın

idi. Çalışmalar yerinə yetirilərkən aşağıdakı spesifik nöqsanlar özünü göstərdi:

1. Tələbələr nitq prosesində zaman formalarından düzgün istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu da onunla izah edilir ki, ingilis dilində zaman formaları sisteminin tələbələr tərəfindən mənimsənilməsi kifayət qədər mürəkkəbdir. Bu da ardıcıl işin aparılmasını tələb edir. Əsas problemlərdən biri isə hər hansı konkret bir situasiya üçün zaman formasının düzgün seçilməsidir. Tələbələr üçün bəzi zaman formalarını (məsələn, bitmiş və davam edici zaman formaları) fərqləndirmək çətin olur. Məsələn, tələbəyə iki bitmiş hərəkətin müxtəlif formalarla ifadə olunması çətin görünür. “I have seen Jane today”. “I saw Jane yesterday”. Hər iki cümlədə hərəkət bitib və tələbə nəzəriyyəni bilmədən felin formalarını “today” və “yesterday” sözləri ilə əlaqələndirə bilmir.

Yaxud, “I am reading a book now.” “I have been reading a book for two hours”. Hər iki cümlədə hərəkət davam edir. Tələbələr qrammatik strukturları müvafiq qrammatik mövzu ilə bağlı müxtəlif çalışmaları yerinə yetirməklə mənimsəyirlər. Bu qrammatik vahidlərin seçilməsi isə dilöyrənmə mərhələsində onların praktik istifadəsinə olan tələbatdan irəli gələrək həyata keçirilir.

2. İngilis dilində fellərin əksəriyyəti məchul növdə işlənir və belə fellər tamamlığın növlərinə fərq qoymadan işləyə bilər. Azərbaycan dilində yalnız vasitəli tamamlıqlar məchul fellərlə işləyə bilər ki, çox zaman tələbələr ingilis dilində bunun fərqi varmadan nitqlərində işlədirlər.

3. Şərt budaq cümlələrindən nitq prosesində istifadə edərkən cümlələrin hər iki hissəsinin kəsb etdiyi mənanı tam anlaya bilmirlər.

4. Cümlələrdə söz sırasına əməl olunmur. Bu ilk növbədə ana dilinin qrammatik quruluşunun təsiri kimi özünü göstərir. Məlumdur ki, Azərbaycan dilində cümlə daxilində sözlərin yerini dəyişdikdə cümlənin ümumi mənasına xələl gəlmir. İngilis dilində isə söz sırasının dəyişməsi cümlənin semantikasına güclü təsir göstərir.

Eksperimentin öyrədici mahiyyət daşıyan ikinci mərhələsi 2011-2012-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələdə ingilis dilinin qrammatik quruluşunun tədrisi zamanı aşağı kurs tələbələrinin ünsiyyətqurma bacarıqlarının inkişafına xidmət edən ən səmərəli imkan və yolları müəyyənləşdirilmiş və təlim prosesində həyata keçirilmişdir.

Öyrədici eksperiment zamanı aşağı kurs tələbələrinin kommunikativ bacarıqlarının formalaşdırılması üzrə müvafiq metodika tətbiq olunmuşdur.

Kommunikativyönümlü qrammatik vərdişlərin formalaşmasının spesifikasiyi təlim prosesində istifadə olunan priyom və vasitələrlə müəyyən

edilmişdir. Qrammatik kompetensiyaların inkişafı üçün priyom və vasitələrin təhlili bu variantları tətbiq etməyə imkan verdi: a) priyomlar – dinləyib başa düşmək üçün xüsusi tapşırıqlar (dostundan kitabı istə, təşəkkür et, yoldaşının yaxşı cəhətlərini sadala, onu təriflə), ünsiyyətə daxil olmaq üçün hekayələrdən, dramaturgiya elementlərindən, müxtəlif məzmunlu informasiyalardan, məzmununda problemyönlü tapşırıqlar olan oyunlardan, rollu oyunlardan və s. istifadə edilmişdir; b) vasitələrdən isə əsasən mətnlər, qrafik təsvirlər (şəkillər, sxemlər, diaqramlar) mahnılar və şeirlər daha çox maraq doğurmuşdur.

Qrammatikanın tədrisində interaktiv təlim metodlarının tətbiqi də yüksək nəticələr əldə etməyə imkan verdi. Belə ki, bu cür yanaşma tələbələrin yalnız yoldaşının yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürünün daim inkişaf etdirilməsinə, təşəbbüskarlığına, biliklərin müstəqil əldə edilməsinə, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin qazanılmasına yönəlmişdir. Bu zaman tələbələr təlim materialının öyrənilməsi prosesində müqayisələr, təhlillər edir, ümumiləşdirmələr aparmağı, qərarlar verməyi, nəticələr çıxarmağı öyrənirlər.

Yoxlayıcı eksperiment kimi istifadə olunan üçüncü mərhələdə isə təcrübə işinin materialları bir daha nəzərdən keçirilmiş, alınan nəticələr sistemləşdirilmiş və nəzəri ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Yoxlayıcı eksperiment aşağıdakı çalışmalar vasitəsilə aparılmışdır:

Exercise 1. Express your doubt and surprise using the Present Simple Tense.

Teacher: Mary lives in England.

Student: Does she? I think she lives in France.

Exercise 2. Look at Brian's answers and write the appropriate questions.

Brian : Come on. You'd better be sincere. What did you do on Monday?

Andrew: Nothing. I did nothing on Monday.

Brian: _____?

Andrew: At ten, as usual. I always sleep early.

Exercise 3. Use the sentences on the card in the Past Continuous Tense form:

Card 1 Card 2

I (swim) at 5 o'clock yesterday. I played the piano yesterday.

We (play) football at 3 p.m yesterday. He wrote a letter yesterday.

(I kart nisbətən zəif tələbələrə, II kart daha fəal tələbələrə paylanır).

Exercise 4. The teacher divides the class into two teams and asks the students to look at the picture. Then the teams in turn, using conditional Type 2, suggest as many things as possible that would help David be

healthier. The winner is that team who makes the last suggestion. The teacher can make the first one:

Teacher: If Dinara went to bed earlier, she wouldn't be tired.

Exercise 5. Imagine the view from your window when you got up this morning. Write a paragraph describing all the things that were happening.

Exercise 6. (Role play) Use the affirmative, interrogative and the negative forms of the Past Simple Tense Form, "Don't say no or yes".

- Do you like to read?
- Only detective stories.
- Is it Monday today?
- It was yesterday, etc.

Exercise 7. (Pair works) Make up a dialogue using the prompts below. Use The Present Continuous Tense Form.

- a) Oil on your face/ servicing the car
- b) Dirty hands/ working in the garden
- c) Blood on your hand/ sawing wood

Exercise 8. Work in pairs. Imagine yourself in the following situations, and discuss what would you do.

What would you do if.....

- Your father bought you a present for your birthday and you didn't like it?

- You were at a friend's house for dinner, and you didn't like the food?

- You came home and found a burglar?

Exercise 9. Disagree and give your reason paying attention to the time of the action.

Model: T. – Aysel went to İstanbul last week.

St. – I'm afraid you're mistaken. She went to Ankara. There was a conference in Ankara.

Exercise 10. Tell your friend about the following:

- a) A country you've always wanted to visit
- b) A sport you haven't done for a long time
- c) A book you have been reading
- d) A sport or activity you've been doing a lot of recently

Yoxlayıcı eksperimentin nəticələrinə əsasən, eksperimental qrupların tələbələri yoxlama (kontrol) qrupların tələbələri ilə müqayisədə daha yaxşı nəticələr əldə etdiyi müəyyənləşdi ki, bu da sistemli şəkildə aparılan təlim prosesi ilə bağlıdır. Beləliklə, alınan nəticələr (cədvəl 1.2.) kommunikatıv yönümlü təlimin daha səmərəli olduğunu sübuta yetirməklə tələbələrin nitq fəaliyyətində qrammatik qaydalardan sərbəst fikir söyləmək üçün

istifadə etməsini təmin etdi.

Cədvəl 1.2

İngilis dilinin qrammatik quruluşunu əks etdirən nitq çalışmaları üzərində işlə bağlı yoxlayıcı ekspeimentin müqayisəli nəticələri

Qruplar	Tələbələrin sayı	Çalışmaların yerinə yetirilmə səviyyəsi		
		Aşağı	Orta	Yüksək
Yoxlama	16 n	2n	8n	5n
	100%	12,5%	50,0%	37,5%
Ekspeimental	17n	1n	6n	10n
	100%	5,9%	35,2%	58,8%

Alınan nəticələrin təhlili göstərir ki, eksperimental qrup tələbələri II kursun sonunda ingilis dilinin qrammatik quruluşunu səciyyələndirən fakt və hadisələrə yiyələnmək səviyyələrində yoxlama qrup tələbələri ilə müqayisədə ciddi irəliləyişə nail olunmuşdur. Belə ki, yoxlama və eksperimental qrup tələbələrinin təlim göstəriciləri müvafiq olaraq aşağı səviyyədə 12,5% ~ 5,9%, orta səviyyədə 50,0% ~ 35,2%, yüksək səviyyədə 37,5% ~ 58,8% nisbətindədir. Bu rəqəmlər onu göstərir ki, kommunikativ-yönümlü təlim zamanı aşağı kurs tələbələrinin nitq prosesində ingilis dilinin qrammatik qaydalarına riayət etməklə bağlı bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi əsaslı surətdə müsbət keyfiyyətlərə doğru dəyişmişdir. Daha əyani şəkildə müqayisə etmək məqsədilə yoxlama və eksperimental qrupların müəyyənləşdirici və yoxlayıcı ekspeiment göstəricilərini əks etdirən cədvəli nəzərdən keçirək (cədvəl 1.3).

Yoxlama və eksperimental qrupların ingilis dilinin qrammatik quruluşuna yiyələnməklə bağlı təlim nəticələrinin inkişaf göstəriciləri

Cədvəl 1.3

Qruplar	Eksperimentin mərhələləri	Tələbələrin sayı	Çalışmaların yerinə yetirilmə səviyyəsi		
			Aşağı	Orta	Yüksək
Yoxlama Qrupları	Müəyyənədiçi Eksperiment	16 n	3n	9n	4n
		100%	18,7%	56,2%	25,0%
	Yoxlayıcı Eksperiment	16 n	2n	8n	5n
		100%	12,5%	50,0%	37,5%
Ekspeimental Qruplar	Müəyyənədiçi Eksperiment	17n	3n	10n	4n
		100%	17,6%	58,8%	23,5%
	Yoxlayıcı Eksperiment	17n	1n	6n	10n
		100%	5,9%	35,2%	58,8%

Cədvəldən göründüyü kimi, əgər yoxlama qruplarında ingilis dilinin qrammatik quruluşuna yiyələnmələri aşağı səviyyədə 18,7% ~ 12,5%, orta səviyyədə 56,2% ~ 50,0%, yuxarı səviyyədə 25,0% ~ 37,5% nisbətində yaxşılığa doğru irəliləmişsə, eksperimental qruplarda bu dəyişiklik daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Belə ki, eksperimental qrupların səviyyələr üzrə inkişaf göstəriciləri bu nisbətdə təzahür edir: mənimsəmə aşağı səviyyədə 17,6%-dən 5,9%-ə, orta səviyyədə 58,8%-dən 35,2%-ə düşmüşsə, yuxarı səviyyədə 23,5%-dən 58,8%-ə qalxmışdır. Bütün bu göstəricilər kommunikativ yönümlü təlimin tələbələrin düzgün nitq qabiliyyətlərinin formalaşmasında daha səmərəli olduğunu sübut etməyə əsas verir.

Kommunikativ təlimin əsas məqsədi öyrənilən xarici dildə kommunikativ kompetensiyaya yiyələnməkdir. Dil təlimi nəticəyönümlü olmaqla və kommunikativ yönümlü təlim xüsusiyyətləri kəsb etməklə tələbələr müvafiq kommunikativ bacarıqlar əldə etməyə istiqamətləndirir.

Mövcud ədəbiyyatın təhlili, ali məktəbdə ingilis dili üzrə təcrübənin öyrənilməsi və apardığımız eksperimentin nəticələri aşağıdakı nəticələri əldə etməyə imkan verir:

1. Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dili fakültəsində istifadə edilən dərslik və dərs vəsaitləri qrammatikanın kommunikativ yönümlü təlimi baxımından proqram tələblərinə tam cavab vermir.

2. Çalışmaların əksəriyyəti dil və şərti kommunikativ xarakterlidir və kommunikativ bacarıqların inkişafını kifayət qədər təmin etmir.

3. Tələbələrə təqdim olunan tədris materiallarının onlarda danışımağa motivasiya yaratması, öyrənilən xarici dildə nitq fəaliyyətini stimullaşdırması zəruridir.

4. Təlim materialları tələbələrin nitq imkanlarının inkişaf etdirilməsi üçün münasib şərait yaradır.

5. Tələbələrə təqdim edilən mətnlərə gəldikdə, onların konkret kontingent üçün müasir həyatı əks etdirməsi, bu və ya digər xarici dilin Azərbaycanda tədris olunmasını nəzərə alaraq, mövzuların seçilməsi prosesində milli və mədəni dəyərlərin, mənsubiyyətin nəzərə alınması vacibdir.

6. Ölkəşünaslıq xarakterli materiallar müxtəlif mövzulu və məzmunlu olaraq tələbələrdə öyrənilən dildə nitq fəaliyyəti nümayiş etdirməyə maraq yaratmışdır.

7. Təqdim olunan materiallar kifayət qədər mürəkkəb (qabaqlayıcı) olmaqla xarici dildə diskussiya üçün şərait yaratmışdır.

8. Tədris materialları ali məktəb tələbələrinin intellektual, yaş səviyyələrini, fərdi xüsusiyyətlərini və onların dil hazırlığı səviyyəsini

nəzərə almışdır.

9. Aparılan eksperimentin nəticələri göstərdi ki, ingilis dili qrammatikasının kommunikativ yönümlü təşkili aşağı kurs tələbələrinin rəbitəli nitq qabiliyyətlərinin inkişafına müsbət təsir göstərməklə onları həm dil vahidlərindən düzgün və dəqiq istifadə etməyə sövq edir, həm də müxtəlif nitq situasiyaları ilə bağlı sərbəst danışmaq, fikir söyləmək, dialoqa qoşulmaq kimi yaradıcı ünsiyyət bacarıqlarına yiyələndirir.

10. Aparılan sorğular və tədrisin nəticələri qrammatika üzrə kommunikativ kompetensiyaların inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş çalışmalar sistemini dərslərə daxil etmək zəruriyyətini meydana çıxarır. Həmin çalışmalar tələbələrin ana dilini və ana dilində mövcud olan kommunikativ modelləri nəzərə almaq şərti ilə işlənmişdir. Həmçinin dil daşıyıcılarının verbal davranış normalarını əks etdirən materiallar tədris materiallarına daxil edilmişdir.

Tədqiqatın nəticəsi olaraq aşağıdakı təklifləri təqdim etmək istərdik:

1) İngilis dili kurslarında tələbələrin müxtəlif nitq situasiyalarında danışmaq qabiliyyətlərinin inkişafını daha intensiv formada inkişaf etdirmək üçün xüsusi qaydada işlənmiş çalışmalar sistemindən mütəmadi qaydada istifadə olunsun.

2) İngilis dilindən praktik məşğələlər aparan fənn müəllimlərinin bu istiqamətdə işini təkmilləşdirmək məqsədilə mütəmadi elmi-praktik mahiyyət daşıyan seminarlar təşkil olunsun.

3) Müasir dövrdə xarici dil tədrisinin əsas məqsədinin tələbələrdə kommunikativ səriştənin inkişaf etdirilməsi olduğunu nəzərə alaraq, tədris materialları ali məktəb tələbələrinin öyrənilən dildə kommunikativ fəaliyyətə cəlb olunmasını təmin etsin.

Tədqiqatın məzmunu, əsas müddəaları və nəticələri iddiaçının çap etdirdiyi aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Dil universitetlərində qrammatikanın kommunikativ yönümlü tədrisinin bəzi problemləri // Elmi xəbərlər. Bakı : ADU, 2007, № 7, s. 340-343
2. Qrammatik vərdişlərin yaradılmasının bəzi yolları // Xəbərlər. Bakı: ADPU, 2007, № 6, s. 294-297
3. Dil fakültəsində ingilis dilinin qrammatikasının tədrisinə dair bəzi mülahizələr // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2010, № 2, s. 379-383
4. Xarici dillərin tədrisində qrammatikanın rolu və yeri // Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2011, № 2, s. 213-218
5. Dil fakültələrində ixtisas dilinin qrammatikasının tədrisinə dair bəzi mülahizələr // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2011, № 2, s. 332-336
6. Qrammatikanın öyrənilməsinə dair bəzi tövsiyələr / Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. IV Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2011, 18-19 may 2011
7. О некоторых проблемах обучения грамматике иностранного языка в коммуникативном классе // Хабаршы. Вестник. Серия филологических наук. Казахский гуманитарно-юридический университет. Алматы, 2012, № 1 (15), с. 140-144
8. Dil fakültələri tələbələrində qrammatik kompetensiyanın formalaşdırılmasına dair bəzi tövsiyələr / Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri. Beynəlxalq elmi konfrans. Bakı: ADU, 27-28 noyabr 2012
9. Xarici dillərin tədrisində çalışmaların sisteminin tərtibi və istifadəsi metodikası // Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal Bakı: BDU, 2013, № 2 (86), s. 268-270.

КОММУНИКАТИВНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ
ГРАММАТИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА НАЧАЛЬНЫХ
КУРСАХ ЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Резюме

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

Во *Введении* обоснована актуальность проблемы, указывается объект, предмет, цель, гипотеза, задачи, методологические основы, научная и практическая значимость диссертации, предлагаются фактический материал диссертации и методика его исследования, а также основные положения, выносимые на защиту.

Первая глава диссертации «*Теоретические и методические основы усвоения грамматических компетенций по английскому языку студентами языковых факультетов*» состоит из четырех подглав, в которых рассматриваются сущность и содержание коммуникативно-ориентированного обучения, его постановка в процессе обучения английскому языку в высших учебных заведениях, а также лингвистические и психологические основы исследуемой проблемы. Далее анализируются соответствующие программы, учебники, педагогическая и методическая литература, указываются трудности и проблемы, возникающие в процессе усвоения грамматической компетенции на английском языке, обобщается опыт работы по данной проблеме.

Вторая глава диссертации называется «*Практические вопросы привития студентам начальных курсов грамматических компетенций в связи с обучением английскому языку*». В этой главе указываются принципы и требования, на основе которых составлена система коммуникативно-ориентированных упражнений для обучения грамматике английского языка. Излагаются способы преодоления трудностей, предлагаются эффективные пути привития умений использования в речи грамматических конструкций. Далее в диссертации излагаются результаты констатирующего и обучающего эксперимента. Результаты обучающего эксперимента позволяют констатировать, что применение данной системы эффективно и способствует правильному использованию в речи студентов начальных курсов грамматических структур. Эта система заметно активизирует

мышление студентов, стимулирует их устно-речевую инициативу.

В *Заключении* даются выводы, сформулированные в результате проведенного исследования.

COMMUNICATIVELY-ORIENTED TEACHING OF ENGLISH
GRAMMAR IN ELEMENTARY COURSES OF THE LANGUAGE
FACULTIES

Summary

The thesis consists of an introduction, two chapters, conclusion and the list of the used literature.

The *Introduction* substantiates the urgency of the problem, states the object, subject, purpose, hypothesis, objectives and methodological bases and defines theoretical and practical significance of thesis, factual material of research work and methods of investigation and specifies its structure.

The first chapter is called "*Theoretical and methodological bases of learning of the grammatical competence by the English language faculty students*". This chapter consists of four sections which deal with the essence of the concept of communicatively-oriented learning and its formulation in the process of the English language teaching in higher education institutions, as well as linguistic and psychological bases of the investigated problem. This chapter also analyzes the problems arising in the process of grammatical competence learning, and summarizes the experiences of higher education institution on the problem.

The second chapter is called "*The practical issues of learning grammatical competence of beginning students in relation to teaching English.*" This chapter shows the ways of overcoming difficulties, identifies the principles and requirements, on which the system of communicatively-oriented exercises is composed. Further the thesis presents the results of the experiment. It is proved that the use of the proposed system is effective and contributes to the proper use of grammatical structures in the speech of initial students' courses. This system significantly activates students' thinking, encourages their oral speech initiative.

In the *Conclusion* the results and outcomes of the research are given, formulated as a result of the experiment.

Çapa imzalanıb: 15.02.2014
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100. Sifariş № 26.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ГЮНАЙ ХАЗАИЛ ГЫЗЫ ШИРАЛИЕВА

КОММУНИКАТИВНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ
ГРАММАТИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА НАЧАЛЬНЫХ
КУРСАХ ЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

5801.01 – Теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания английского языка)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени
доктора философии по педагогике

Баку – 2014